

ИЗВЪНБРАЧНАТА РАЖДАЕМОСТ В Р. БЪЛГАРИЯ – ТЕНДЕНЦИИ И ТЕРИТОРИАЛНИ РАЗЛИЧИЯ ПРЕЗ ПЕРИОДА 1995 - 2015 г.

Тодор Калоянов*

Увод

През последните десетилетия в Р. България се проявяват негативни тенденции в основните процеси, обуславящи възпроизводството на населението. Това са намаляващата раждаемост, повишаващата се обща смъртност, емиграцията в трудоспособна и репродуктивна възраст, съпроводени с нарастване на относителния дял на извънбрачните раждания. Някои от тези тенденции са характерни за множество страни от света. Данните показват, че увеличаващият се дял на извънбрачните раждания е типична характеристика за повечето страни от ЕС и по-скоро са изключение страните, за които тя не важи. Особеното в случая е, че в по-голямата си част извънбрачно родените деца са деца на родители, които живеят на съвместни начала без сключен юридически брак. Промените в икономическата, културната и социалната среда наложиха като общоприета норма съвместното съжителство без брак, в резултат на което около 50% от новородените деца (за България между 50 и 60%) се регистрират от статистиката като извънбрачни (Laslett, 1980; Kiernan, 2004; Kok, 2009; Perelli-Harris et al., 2010; Hoem, 2013; Lappegård, Klüsener, Vignoli, 2014; Klüsener, 2015). В България този процес се проявява с голяма интензивност след 1990 г. В действителност и през предходните години делът на извънбрачните раждания леко нараства, но съществени изменения в неговия размер настъпват от 1991 г. [1]. Преди тридесет години в някои публикации български автори засягаха темата за съвместното съжителстване без брак (Белчева, 1988, с. 35-45; Жекова, 1989, с. 63-69; Занев, 1988, с. 3-21; Сугарева, 1988, с. 28-34). Тази тема бе предмет на внимание дотолкова, доколкото явлението набираше сила в част от западноевропейските страни и в по-малка степен се отнасяше за България. Високите темпове, с които извънбрачната раждаемост започна да се налага като явление и у нас с прехода към пазарна икономика привлече вниманието на българските изследователи (Белчева, 1991, с. 11-21; Димитрова, 2011; Жекова, 2011; Костова, 2000, с. 77-82; Костова, 2006, с. 65-82; Kostova, 2007; Чолаков, 2005;

* Тодор Калоянов е доктор, професор в катедра „Статистика и иконометрия“ на УНСС, e-mail: todornik@abv.bg

Чалъкова, 2004; Жекова, 2011). От гледна точка на демографията по-важен е въпросът дали съжителството без брак се отразява върху възпроизводственото поведение на жените и техните семейства. Необходимата информация може да се осигури чрез специализирани извадкови изследвания на раждаемостта, едно от които традиционно се провежда едновременно с преброяванията. Липсата на информация ограничава възможностите на изследователите за разкриване на факторите, които обуславят модела на съжителство без брак, нагласите за раждане на дете от даден ранг (първи, втори, трети), условията, които трябва да са налице, за да се реализират тези нагласи, причините поради които семействата са изпълнили, или обратно, не са изпълнили своите планове по отношение на броя на децата. От особена важност е да се осъществи сравнителен анализ на репродуктивното поведение на жените, сключили брак, и тези без юридически брак.

Цел и задачи

Целта на настоящата статия е да се анализират териториалните различия по области в равнището на извънбрачните раждания и динамиката на тези различия в нашата страна през периода 1995 – 2015 г.

За постигането на горната цел се решават няколко задачи:

1. Сравнителен анализ на динамиката на промените в размера на относителния дял на извънбрачните раждания между България и някои европейски страни.
2. Изследване динамиката на извънбрачната раждаемост в България – общо и за отделните области.
3. Изследване на различията между отделните области по равнището на извънбрачната раждаемост за определени години.

Значимостта на изследването се определя от необходимостта да се установят различията между отделните териториални поделения на нашата страна по отношение на равнището и скоростта, с която се налага моделът на извънбрачна раждаемост през последните десетилетия в България. От особена важност е да се потърси отговор на въпроса какви са перспективите за бъдещите различия между отделните области по отношение на извънбрачната раждаемост.

Публикацията е предназначена за широк кръг от читатели – икономисти, статистици, социолози, демографи. Всяка една от областите може да бъде обект на самостоятелно изследване с оглед откриването на специфични нагласи на населението, различно възпроизводствено поведение в отделни групи – с различно образование, етническа принадлежност, местоживееене, доходи. Както вече бе посочено, всяко навлизане в дълбочина на проблема изисква данни от специално проведени извадкови изследвания.

Основната хипотеза на изследването е, че различията в условията на живот ще доведат и до различно брачно и възпроизводствено поведение на населението. Освен това, макар и по косвен път, ще се търси отговор на хипотезата, че концентрацията на население с мюсюлманско вероизповедание в някои от регионите се отразява върху динамиката и равнището на извънбрачната раждаемост.

Приложена методология и методика

В основата на методологията е статистическият подход. Използвани са както елементарни статистически измерители за изучаване развитието на времеви редове – абсолютен прираст, темп на растеж, интегрален коефициент на структурни различия и по-силни методи като регресионен и корелационен анализи. Изследването е проведено въз основа на данни от НСИ и Евростат.

България сред някои европейски страни през последните шест десетилетия

За да се определи по-точно развитието на процеса в нашата страна и нейното място сред европейските страни, е направен кратък ретроспективен анализ за Швеция, Франция, Австрия и Гърция през периода 1960 – 2014 г. [2].

В началото на изследвания период Гърция силно се отличава с малкия размер на относителния дял на извънбрачните раждания – таблица 1 и фигура 1. Австрия и Швеция са на другия полюс с най-високи дялове. Между двете крайности се вмести Франция и България, като България още през 1960 г. е с по-висок дял от този за Франция. През 1962 г. Швеция заема първото място с 12,4% извънбрачни раждания, а Австрия преминава на второ място с 12,0%.

През 1970 г. се поставя началото на бързо нарастване на дела на извънбрачно родените в Швеция – от 16,4 на 18,6%. Темпът на растеж вече е 113,4% – таблица 2, и следват още четири години, през които този темп надвишава 110%, като през 1974 г. делът вече достига 31,7%. Това възходящо развитие продължава до 2002 г. През 1990 г. се реализира едногодишен спад в относителния дял с размер на 4,8 пункта, "компенсирането" на който отнема четири години. За периода от 1991 до 2002 г. е характерно, че повишението вече се осъществява по-бавно, с темпове между 100 и 102,7%, които затихват. След 2002 г. настъпва понижение и стабилизиране на относителния дял между 54 и 55%.

Вариантите за развитие на относителния дял на извънбрачните раждания в Швеция в бъдеще са три:

- факторите, които са обуславяли описания растеж, са изчерпали своята сила и ще настъпи стабилизация около постигнатото равнище;
- в по-близко или далечно бъдеще отново ще последва растеж, но той ще бъде много малък по размер;
- ще настъпи понижение в дела на извънбрачните раждания.

Таблица 1. Относителен дял на извънбрачните раждания по страни през периода 1960 – 2014 г.

Процент

Години	Австрия	България	Гърция	Франция	Швеция
1960	13,0	8,0	1,2	6,1	11,3
1965	11,2	9,4	1,1	5,9	13,8
1970	12,8	8,5	1,1	6,8	18,6
1975	13,5	9,3	1,3	8,5	32,8
1980	17,8	10,9	1,5	11,4	39,7
1985	22,4	11,7	1,8	19,6	46,4
1990	23,6	12,4	2,2	30,1	47,0
1995	27,4	25,7	3,0	37,6	53,0
2000	31,3	38,4	4,0	42,6	55,3
2005	36,5	49,0	5,1	47,4	55,4
2010	40,1	54,1	7,3	54,1	54,2
2011	40,4	56,1	7,4	55,0	54,3
2012	41,5	57,4	7,6	55,8	54,5
2013		59,1	7,0		54,4
2014		58,8	8,2		54,6

Източник: Изчисленията са на автора по данни от Евростат

Кой от трите варианта ще се реализира, в момента не може да се каже. В исторически план Швеция е страната, която почти винаги е служела като пример и ориентир за това какво може да се очаква в развитието на населението през следващите години. В конкретния случай като че ли тя не може да изпълни тази функция. Основания за подобна хипотеза дава развитието на изследвания процес в страни като Франция и България [3].

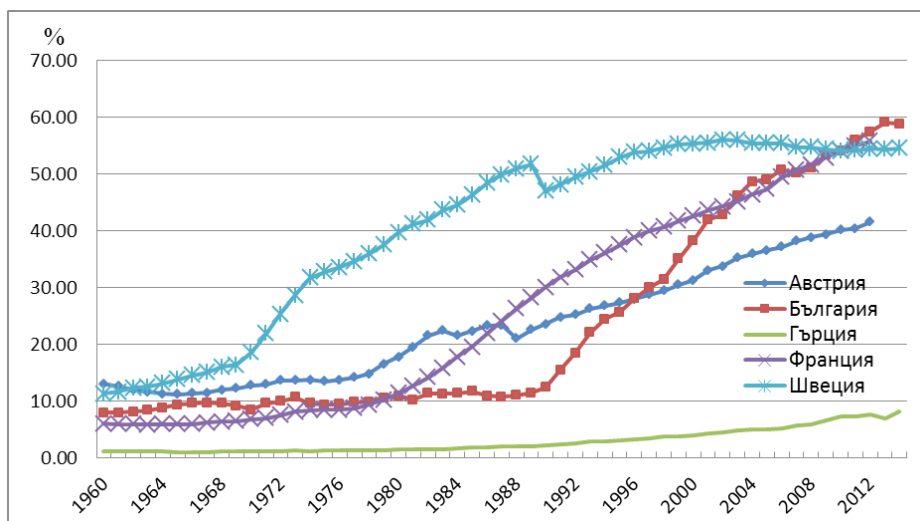
В голяма степен динамиката на относителния дял на извънбрачните раждания във Франция следва тази на Швеция, но със забавяне на ускорения растеж от десет години – фигура 1. За Франция също се констатира период на темпове с размер над 110% и това са годините от 1980 до 1986, но без да достигат стойности от 115%, както в Швеция. Зад тези по-ниски стойности на темпа на растеж се крият и по-малки по размер абсолютни прирасти. Да-

ните от таблица 1 показват, че през 2010 г. относителните дялове на извънбрачно родените в двете страни почти се изравняват при равнище малко над 54%. Различното е във факта, че в Швеция много години преди това е достигната стойността от 50% (1993 г.), докато във Франция тази стойност се установява за първи път през 2007 г. Това означава, че лагът от десет години е станал 14 години. И в двете страни дяловете продължават да нарастват през последните години, като в Швеция това нарастване е почти незабележимо, а във Франция през 2012 г. (последната, за която са налични данни), относителният дял надвишава 55%. Като се има предвид по-късното начало на растежа във Франция, много е вероятно увеличението да е продължило и през следващите години.

За Австрия, след 1966 г. се проявява трайна тенденция на повишаване на дела на извънбрачно родените деца – таблица 1 и фигура 1. Вследствие на леко понижение в началото на изследвания период Австрия отстъпва първото място на Швеция, а след 1987 г. отива на трето място, изместена от Франция, и през 1996 г. вече заема четвърта позиция.

Като цяло темповете на растеж за Австрия са по-ниски през целия период в сравнение с тези на Швеция, Франция, България и в края на периода въпросният дял е по-близо до 40%. И тук има един четиригодишен период (1979-1982 г.) на по-бързо повишение, последвано от известно колебание, но думата, с която може да се характеризира динамиката на относителния дял на извънбрачно родените деца в Австрия, е "устойчивост".

Как протича изследваният процес в Гърция? Това е страната, която силно се отличава по равнището на относителния дял спрямо останалите страни – както в началото на периода, така и в неговия край. Въпреки слабо изразената тенденция на нарастване, в края на периода разликата става многократно по-голяма. През 2014 г. все още не е достигнато нивото от 10% и липсват основания да се очаква, че в близко бъдеще може да се реализира сериозно повишение и доближаване до равнищата в Швеция и Франция. Явно в Гърция действат специфични фактори, които задържат равнището на извънбрачната раждаемост на много ниско равнище. Дали това са традиции, по-консервативни възгледи относно брака или силно въздействие на православната църква, наличната информация не дава възможност за намиране на отговор.

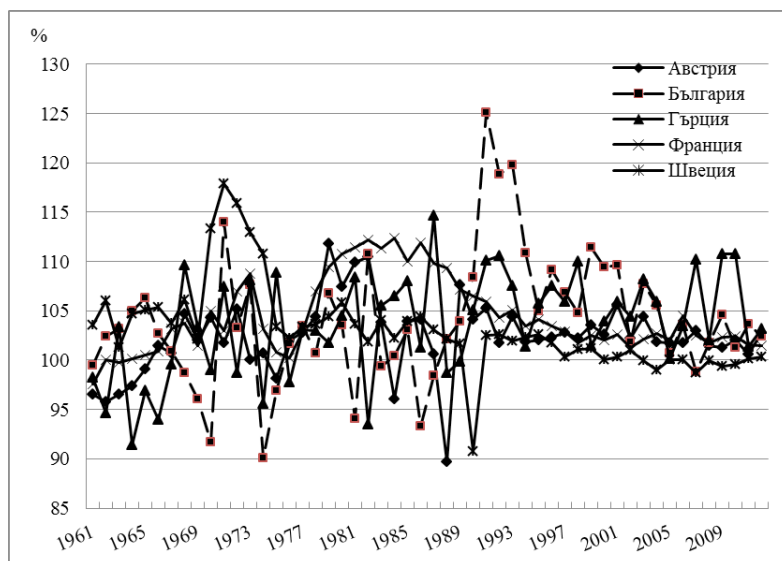

Фигура 1. Относителен дял на извънбрачните раждания по страни през периода 1960 – 2014 г.

Динамиката на относителния дял в България до 1990 г. не подсказва предстоящия бърз растеж. С колебания се проявява положителна тенденция на нарастване от 8,0 на 12,4% през 1990 г. Годишните темпове на растеж също се колебаят до 1990 г. с максимални отклонения до плюс 14 и минус 10 процентни пункта – фигура 2 [4]. Първата година от последното десетилетие на двадесети век, 1991, се явява уникална за България по отношение на изследваното явление. Началото на прехода към пазарна икономика допринася за темп на растеж на относителния дял на извънбрачно родените в размер на 125,6%. Това е стойност, която не е достигана от никоя от изследваните в настоящата работа страни. Зад този темп стои изменение в размера на относителния дял от 3,1 процента. В действителност само две години по-късно, през 1993 г., абсолютното изменение е още по-голямо – 3,7% (и това са стойности, които се установяват само за България. Нещо повече, и през следващите единадесет години, до 2004 г., относителният дял нараства по подобен начин, макар и с епизодични забавяния. След 2004 г. темповете на растеж се успокояват, техните стойности се доближават до съответните във Франция и Швеция. Най-вероятно е достигнат някакъв праг, около който ще се стабилизира изследваният дял.

Очевиден е изводът, че нашата страна много бързо – само за 20 години, настигна страни като Швеция и Франция и през следващите пет години ги изпревари по размер на относителния дял на извънбрачно родените деца. Причините са разнообразни – настъпиха промени в ценностната система на жените и техните семейства. Раждането на дете се измества от желание за

образование, професионална реализация, икономическа независимост. Сериозните изменения в икономическата, политическата и духовната сфери, свързани с прехода към пазарна икономика, се отразяват и върху поведението на младите хора.

Фигура 2. Годишни темпове на растеж на относителните дялове на извънбрачните раждания при променлива основа по страни през периода 1960 – 2014 г.

В България много бързо се развиват и други процеси, един от които е остаряването на населението. Както се отбелязва в увода на документ на Световната банка от 2013 г., "Противно на повечето страни със застаряващо население в света, България застаря преди да стане богата. Десетилетия бяха нужни на най-развитите страни в света с висок дял на възрастните хора, за да се приспособят към промените във възрастовата структура на населението. Във Франция отне цели сто години, в САЩ – близо 70, а в Унгария повече от 50 години делът на възрастното население (65+) да нарасне от 7 на 14% (Gragnolati et al., 2011). В България този процес приключи само за 36 години." Макрорамката на нашата страна – икономическа и политическа, през последните три десетилетия създава предпоставки за ускорено развитие на процеси, обуславящи негативни трансформации в демографските структури, които ще имат сериозни последици през следващите десетилетия. Наличните данни от НСИ не позволяват да се навлезе в дълбочина и да се разкрият причините за невстъпването в юридически брак и да се оцени ефектът от съвместното съжителство без брак върху равнището на

раждаемост. За тази цел са необходими специализирани наблюдения, които биха помогнали за намирането на обяснение на този феномен, за неговото разпространение сред различните групи – по етническа принадлежност, по възраст, образование, местоживее.

Извънбрачна раждаемост в областите на Р. България през периода 1995 – 2015 г.

Според стойностите на относителния дял на извънбрачно родените деца, областите могат да се обособят в няколко групи [5], [6]. Ако за ширина на интервалите се приемат 10%, то за първата година (1995) се получават четири групи. В първата група попадат област Перник, отличаваща се с най-нисък дял (10,3%), и още три области, Благоевград, също с много нисък дял, Кюстендил и София (столица) – таблица 2 [7]. Втората група включва повече от половината области – общо 16 на брой, които се вменят в интервала от 20 до 30%. Дяловете за шестте области в третата група се вменят в много тесен интервал – между 30,5 и 33,8%. Последната група се състои само от две области – Търговище и Сливен, с близки и силно открояващи се от всички останали стойности. Очевидно разслоението между отделните области е налице, но могат да се отбележат и някои особености:

- разликата между двете крайни значения възлиза на 31,3 процента;
- наличие на относително хомогенна група – втората, която ако се обедини с трета, ще включва 22 области, т.е. 75% от всички области са с дял в границите между 20 и 34%. Този факт би могъл да се приеме и като признак, че въпреки наличието на процес на диференциация на областите по размера на относителния дял на извънбрачно родените деца, все още той е в началната си фаза;
- с максимални стойности са само две области, като разликата спрямо трета група е малко над 7 пункта;
- както бе установено при международния сравнителен анализ, през 1991 г. започва ускорено нарастване на относителния дял на извънбрачно родените деца в България. През 1990 г. делът е възлизал на 12,4% и през следващата година той нараства с 3,1 пункта до 15,5. Този растеж продължава и относителният дял достига до 25,7% през 1995 г., т.е. само за пет години стойността му се удвоява. Петнадесет са областите, чийто дял надвишава общия за страната.

Таблица 2. Относителен дял на извънбрачно родените деца по области в Р. България през периода 1995 – 2015 г.*В процент*

Области	1995 г.	Области	2000 г.	Области	2005 г.
Общо	25,7	Общо	38,4	Общо	49,0
Перник	10,3	Благоевград	23,4	Благоевград	32,8
Благоевград	11,7	Перник	27,5	София (столица)	39,9
Кюстендил	17,0	София (столица)	28,7	Перник	43,3
София (столица)	17,3	Кюстендил	30,2	Бургас	43,3
Смолян	21,8	Бургас	33,9	Кърджали	43,4
Бургас	23,2	Пловдив	35,7	Пловдив	44,2
София	23,5	Смолян	36,0	Кюстендил	44,9
Габрово	23,9	София	36,1	Разград	45,6
Плевен	24,1	Русе	38,1	Варна	47,2
Пловдив	24,2	Кърджали	38,4	Русе	49,7
Кърджали	24,9	Варна	38,7	София	50,9
Враца	26,6	Габрово	40,3	Смолян	51,4
Ямбол	27,4	Хасково	41,3	Плевен	52,4
Варна	27,9	Плевен	41,3	Хасково	52,6
Русе	28,1	Стара Загора	42,4	Силистра	53,4
Хасково	29,0	Ямбол	42,7	Стара Загора	54,1
Силистра	29,4	Велико Търново	43,1	Шумен	54,6
Монтана	29,5	Враца	43,6	Добрич	54,8
Велико Търново	29,5	Разград	44,0	Велико Търново	56,7
Разград	29,6	Силистра	44,1	Пазарджик	56,8
Ловеч	30,5	Шумен	44,2	Габрово	57,1
Стара Загора	30,6	Видин	44,7	Ловеч	58,8
Добрич	31,0	Пазарджик	45,0	Враца	59,3
Видин	31,2	Добрич	45,1	Ямбол	60,4
Пазарджик	32,0	Ловеч	46,5	Видин	61,9
Шумен	33,8	Монтана	48,8	Монтана	64,0
Търговище	41,1	Търговище	52,4	Търговище	64,2
Сливен	41,6	Сливен	54,9	Сливен	64,7

Области	2010 г.	Области	2015 г.
Общо	54,1	Общо	58,6
Благоевград	37,9	Кърджали	40,4
Кърджали	39,9	Благоевград	42,2
София (столица)	46,1	Разград	45,2
Бургас	47,0	София (столица)	50,8
Перник	49,3	Бургас	52,0
Пловдив	50,3	Силистра	55,3
Кюстендил	50,3	Пловдив	55,8
Варна	51,0	Търговище	57,0
Разград	52,0	Варна	57,8
Русе	52,3	Шумен	58,9
Силистра	58,1	Перник	58,9
Смолян	58,4	Русе	59,7
Шумен	58,9	Смолян	60,3
Хасково	59,2	Добрич	62,9
Стара Загора	59,6	Кюстендил	64,4
Плевен	60,6	София	64,4
Габрово	61,7	Хасково	65,3
Велико Търново	61,9	Ямбол	66,8
Добрич	62,1	Стара Загора	66,9
Търговище	62,5	Велико Търново	67,8
София	63,2	Плевен	68,5
Пазарджик	64,3	Пазарджик	69,0
Ямбол	65,1	Габрово	69,1
Враца	66,3	Сливен	71,8
Видин	67,1	Ловеч	72,6
Монтана	68,1	Монтана	72,9
Ловеч	68,5	Враца	73,4
Сливен	69,1	Видин	77,2

Източник: Изчисленията са на автора по данни от НСИ

Следващите десет години, от 1995 до 2005, са години на чувствителен растеж на стойностите на относителния дял както общо за страната (съответно на 38,4 за 2000 г. и 49,0% за 2005 г.), така и за всички области без изключение.

Абсолютните изменения в размера на относителния дял, представени в таблица 3, за първия подпериод (1995 – 2000 г.) са между 10 за област Русе и 19,3% за Монтана. Вследствие на това изменение настъпват и промени в групите, които могат да се обособят при същата ширина от 10%. Първата промяна се състои в самите стойности на относителния дял. Минималната стойност за първата група вече е 23,4% и се отнася за област Благоевград, при 11,7% през 1995 г. Перник заема второто място с 27,5%. Трето, последно място в тази група заема столицата София. Следващата група има за долна граница значението 30% и за горна граница 40%. Тя вече е по-малобройна в сравнение с предходния период, което е втората промяна. Третата група е с най-голям брой области – петнадесет, които се вменят в интервала от 40 до 50%. Последните две места са запазени за Търговище и Сливен, които образуват четвърта група и са с дял на извънбрачно родените деца над 50%. Не много по-различна е картината на промените в размера на относителните дялове през годините от 2000 до 2005 г. Абсолютният прираст варира в границите от 1,5 за Разград и до 17,7 пункта за Ямбол. Вследствие на осъществените промени само две области са с дял под 40% – Благоевград и София столица. Осем области имат дялове между 40 и 50%, а вече пет са с дял, надхвърлящ 60%.

Таблица 3. Прираст в относителния дял на извънбрачно родените деца в Р. България по области през периода 1995 – 2015 г. по подпериоди

В проценти

Области	Години			
	2000-1995	2005-2000	2010-2005	2015-2010
1	2	3	4	5
Общо	12,6	10,7	5,1	4,5
Русе	10,0	11,6	2,6	7,3
Шумен	10,4	10,4	4,3	0,0
Бургас	10,8	9,4	3,7	5,1
Варна	10,8	8,5	3,8	6,9
Търговище	11,4	11,7	-1,7	-5,5
София (столица)	11,4	11,2	6,2	4,6
Пловдив	11,5	8,5	6,1	5,5
Благоевград	11,7	9,4	5,1	4,3
Стара Загора	11,8	11,7	5,5	7,3
Хасково	12,3	11,3	6,6	6,1
София	12,6	14,8	12,3	1,2

Продължение

1	2	3	4	5
Пазарджик	13,0	11,7	7,6	4,7
Кюстендил	13,2	14,7	5,4	14,0
Сливен	13,2	9,8	4,4	2,7
Кърджали	13,5	5,0	-3,5	0,6
Видин	13,6	17,2	5,2	10,1
Велико Търново	13,6	13,6	5,2	5,9
Добрич	14,1	9,8	7,3	0,8
Смолян	14,2	15,3	7,0	1,9
Разград	14,4	1,5	6,4	-6,8
Силистра	14,6	9,3	4,7	-2,8
Ямбол	15,3	17,7	4,7	1,7
Ловеч	16,0	12,3	9,7	4,1
Габрово	16,5	16,7	4,6	7,5
Враца	16,9	15,8	7,0	7,1
Перник	17,2	15,8	6,0	9,6
Плевен	17,2	11,1	8,1	8,0
Монтана	19,3	15,2	4,0	4,8

През периода 2005-2015 г. нарастването на относителните дялове на извънбрачно родените деца продължава, но вече с по-малки абсолютни прирасти. Появяват се и отрицателни прирасти – в областите Търговище, Шумен, Кърджали, Разград, Силистра. Крайният резултат през 2015 г. е три области с дялове между 40 и 50%, девет между 50 и 60%, единадесет с дял между 60 и 70% и пет с дял между 70 и 80%. Област Видин е с рекордно висок относителен дял на извънбрачно родените деца, възлизащ на 77,2%.

Данните в таблица 4 дават представа за промените в размера на относителния дял на извънбрачно родените деца през целия изследван период 1995-2015 г. Оказва се, че област Перник, която през 1995 г. е с най-малък относителен дял, е реализирала най-голям абсолютен прираст – 48,6 процентни пункта. Същото важи и за темпа на растеж, който възлиза на 571,7 пункта, т.е. увеличението е почти шест пъти. С изключение на три области – Кърджали, Разград и Търговище, чийто прираст е около 15 пункта, то за всички останали области са "добавени" между 25 и 48 пункта. Темповете на растеж показват удвояване и утрояване на началните стойности на относителния дял на извънбрачно родените деца.

Таблица 4. Абсолютен прираст и темп на растежа на относителния дял на извънбрачно родените в Р. България по области през периода 1995 – 2015 г. при основа 1995 г.

Области	Години		Прираст	Темп на растеж
	1995	2015		
Общо	25,73	58,60	32,9	227,7
Перник	10,31	58,93	48,6	571,7
Благоевград	11,68	42,23	30,5	361,5
Кюстендил	17,00	64,36	47,4	378,7
София (столица)	17,34	50,78	33,4	292,8
Смолян	21,80	60,27	38,5	276,4
Бургас	23,15	52,03	28,9	224,7
София	23,47	64,39	40,9	274,3
Габрово	23,88	69,14	45,3	289,6
Плевен	24,07	68,52	44,4	284,6
Пловдив	24,21	55,82	31,6	230,6
Кърджали	24,86	40,43	15,6	162,7
Враца	26,63	73,42	46,8	275,7
Ямбол	27,45	66,78	39,3	243,3
Варна	27,86	57,83	30,0	207,6
Русе	28,09	59,67	31,6	212,4
Хасково	28,97	65,30	36,3	225,4
Силистра	29,45	55,33	25,9	187,9
Монтана	29,46	72,90	43,4	247,5
Велико Търново	29,51	67,82	38,3	229,8
Разград	29,61	45,16	15,5	152,5
Ловеч	30,48	72,64	42,2	238,4
Стара Загора	30,57	66,88	36,3	218,8
Добрич	31,03	62,92	31,9	202,8
Видин	31,17	77,17	46,0	247,6
Пазарджик	32,01	68,99	37,0	215,5
Шумен	33,82	58,88	25,1	174,1
Търговище	41,06	56,98	15,9	138,8
Сливен	41,64	71,82	30,2	172,5

За скоростта на извършените промени в относителния дял на извънбрачно родените деца в областите на нашата страна дават представа и стойно-

стите на параметъра на трендовия модел (уравнение на права), които са представени в таблица 5. Параметърът b_1 показва, че общо за страната този дял е нараствал средно годишно с 1,70 процентни пункта. Областите Враца и Ловеч се отличават с най-високи стойности на този параметър – 2,37, следвани от Габрово – 2,35 пункта. Област Кърджали се откроява с най-бавен растеж – 0,69. До тази стойност се доближават Разград и Търговище. За тези области по-горе бе установен и най-малък абсолютен прираст при постоянна основа 1995 г.

Таблица 5. Стойности на параметъра на трендовия модел на относителния дял на извънбрачно родените деца в областите на Р. България през периода 1995-2015 г.

Области	Регресионен коэффициент b_1	Коефициент на детерминация R^2
1	2	3
Общо	1,70	0,95
Кърджали	0,63	0,51
Разград	0,89	0,71
Търговище	0,94	0,58
Силистра	1,34	0,83
Шумен	1,37	0,88
Благоевград	1,46	0,96
Бургас	1,55	0,94
Русе	1,59	0,93
Варна	1,59	0,95
Пловдив	1,62	0,96
Сливен	1,65	0,92
Добрич	1,73	0,94
София (столица)	1,77	0,96
Хасково	1,78	0,96
Стара Загора	1,91	0,96
Пазарджик	1,93	0,95
Велико Търново	1,99	0,95

Продължение

1	2	3
Смолян	2,06	0,93
Монтана	2,14	0,91
Ямбол	2,21	0,91
Перник	2,21	0,97
Плевен	2,22	0,95
Кюстендил	2,25	0,98
Видин	2,29	0,97
София	2,31	0,96
Габрово	2,35	0,92
Враца	2,37	0,95
Ловеч	2,37	0,95

Според стойностите на коефициента на детерминация, три области се отличават от останалите 25. Това са областите Кърджали, Търговище и Разград. Ако се следва класическото тълкуване на коефициента на детерминация, би трябвало да се заключи, че с времето се обясняват съответно около 51,2%, 58,1% и 71% от общите промени в относителния дял на извънбрачните раждания. Но в случая от по-голяма важност е изводът, че в тези области са настъпили много по-малки по размер изменения в сравнение с всички други.

За да се получи обобщена оценка на териториалните различия в размера на относителния дял на извънбрачно родените деца, както през отделните години, така и през целия изследван период е използван интегралният коефициент за структурни различия, конструиран от К. Гатев. Коефициентът е изчислен в два варианта:

- при постоянна основа 1995 година;
- при променлива основа.

Таблица 6. Стойности на интегралния коефициент на структурни различия за областите на Р. България по признака "относителен дял на извънбрачно родените деца" при постоянна и променлива основа

При постоянна основа 1995 г.	При променлива основа
$K_{s-2000/1995} = 0.28$	$K_{s-2000/1995} = 0.28$
$K_{s-2005/1995} = 0.43$	$K_{s-2005/2000} = 0.18$
$K_{s-2010/1995} = 0.49$	$K_{s-2010/2005} = 0.08$
$K_{s-2015/1995} = 0.53$	$K_{s-2015/2010} = 0.07$

Стойностите на измерителя при постоянна основа показват, че през периода 1995 – 2015 г. са настъпили съществени промени в структурата на областите в България по изследвания признак. Максималната теоретична стойност на коефициента е 1,0, а изчислената въз основа на емпиричните данни в конкретния случай е 0,53, което дава основание за направения по-горе извод. Проведеният анализ установи, че всички области имат принос за нарастване на относителния дял на извънбрачно родените деца в България.

Съвсем закономерно този процес е протекъл с различна интензивност през годините във всяка област поради различните социално-икономически, демографски, етнически, културни и др. фактори. Според интегралния коефициент при променлива основа най-големи промени в структурата на областите по изследвания признак са настъпили през периода 1995 – 2000 г. На второ място по размер на различията е периодът 2000 – 2005 г. Съгласно стойностите на измерителя, промените в структурата на областите по размера на относителния дял на извънбрачно родените деца през вторите десет години (2005 – 2015 г.) са незначителни, което потвърждава направеният няколкократно извод, че растежът на относителния дял се забавя. Не е изключено в бъдеще процесът на нарастване на относителния дял на извънбрачните раждания постепенно да "заглъхне" поради изчерпване на неговия потенциал. Колко дълго ще протече това "заглъхване" е трудно да се определи, защото все още има определени "резерви". Те са в областите, в които към края на изследвания период делът е под 60 и 70%. Разбира се, възможен е и обратен процес – да спре тенденцията на нарастване на съвместното съжителство без юридически брак и да се постави начало на нова тенденция, която ще доведе и до промени в размера на дела на извънбрачно родените деца. Според наличните данни този момент все още не е близо, но е факт, както се посочи по-горе, сериозно забавяне в нарастването на относителния дял на извънбрачно родените деца.

Заклучение

Резултатите от проведеното изследване показват, че 1991 г. е уникална по отношение на извънбрачната раждаемост в България. Началото на прехода към пазарна икономика допринася за нарастване на относителния дял на извънбрачно родените спрямо 1990 г., в размер на 125,6%. Подобна стойност не е достигана от никоя от изследваните в настоящата работа страни. Моделът на извънбрачно съжителство много бързо се възприе и България само за 20 години, от 1990 до 2010 г., настигна страни като Швеция и Франция. През следващите пет години тя дори ги изпревари по размер на дела на извънбрачно родените деца.

В нашата страна, както и за множество европейски страни, извънбрачната раждаемост стана норма. Фактът, че над 50% от живородените деца в България са в семейства, които нямат сключен граждански брак, е свидетелство за съществени промени в обществените възприятия – преди три и четири десетилетия извънбрачно родените деца се възприемаха твърде негативно.

Делът на извънбрачно родените деца през изследвания период нараства във всички области. Крайният резултат през 2015 г. е три области с дялове между 40 и 50%, девет между 50 и 60%, единадесет с дял между 60 и 70% и пет с дял между 70 и 80%. Област Видин е с рекордно висок относителен дял на извънбрачно родените деца, възлизащ на 77,2%. Като цяло темповете на растеж показват удвояване и утрояване на началните стойности на относителния дял на извънбрачно родените деца за по-голямата част от областите.

Областите с най-ниски стойности на относителния дял през 2015 г. са Кърджали и Разград. При тях е реализиран и най-малък абсолютен прираст за целия период от двадесет години. С известна уговорка към тези области може да се добави и област Търговище. Обяснението на този факт най-вероятно е наличието на население с мюсюлманско вероизповедание. Някои западни изследователи дори пишат за източно-западна дихотомия, обусловена от наличието на население с ортодоксални православни и мюсюлмански традиции. Според същите автори, при тези населения дори е налице склонност към запазване или връщане към по-ниски равнища на относителния дял на извънбрачно родените деца. За нашата страна подобен резултат има в областите Кърджали, Силистра, Разград и Търговище – при достигане на определена стойност през 2005 или 2010 г. следва прираст с отрицателен знак. Налице са основания да се приеме за вярна хипотезата, че концентрацията на население с мюсюлманско вероизповедание в някои от регионите у нас се отразява върху динамиката и равнището на извънбрачната раждаемост.

Скоростта, с която се е изменял размерът на относителния дял в отделните области, е различна, което бе очаквано. Важен резултат от изследването е, че през последните години се наблюдава забавяне в растежа. Според интегралния коефициент промените в структурата на областите по размера на относителния дял на извънбрачните раждания през периода 2005 – 2015 г. са почти незначителни, т.е. растежът на този дял се забавя. Най-вероятно е достигнат праг на извънбрачната раждаемост, около който ще се задържи нейното равнище. Не е изключено в бъдеще процесът на нарастване на относителния дял на извънбрачните раждания постепенно да "заглъхне" поради изчерпване на неговия потенциал. Възможно е дори и известно връщане към по-ниски дялове, което се установи за четири от регионите.

Бележки:

- [1] Данните се отнасят за живородените деца са с източник НСИ.
- [2] Изборът на посочените страни е направен при следните съображения: Швеция е страната с най-добра и пълна демографска статистика. В нея се поставя началото на редица нови тенденции във възпроизводството на населението. Франция е страна, отличаваща се с активна демографска политика и постигаща положителни резултати по отношение на раждаемостта. Австрия – като страна с близко до България размер население и Гърция – съседна страна и представител на източното православие.
- [3] Към момента на написване на статията липсват данни броя на извънбрачно родените деца за Франция и Австрия за 2013 и 2014 г., чието наличие би помогнало за анализа.
- [4] Диаграмата представя годишните темпове на растеж при променлива основа. Графичното представяне на данните е предпочетено поради дългия динамичен ред. Ако се използва табличното представяне таблицата ще бъде много голяма и трудна за четене.
- [5] В таблиците са представени данни за ограничен брой години, но при анализа са използвани данни за всички календарни години, съставлящи времевия ред.
- [6] Началната година, 1995, е определена от наличните данни на НСИ.
- [7] С удебелен шрифт са областите, представляващи горната граница на съответната група – първа, втора, трета и четвърта.

Референции:

- Белчева, М. (1988), "Извънбрачните раждания в България и свързаните с тях личностни и социални проблеми", *Население*, кн. 3, с. 35-45.
- (Belcheva, M., (1988), Izvanbrachnite razhdania v Bulgaria i svarzanite s tyah lichnostni i sotsialni problem, *Naselenie*, kn. 3, s. 35-45)
- Белчева, М. (1991), "Извънбрачните раждания у нас в огледалото на статистиката", *Население*, кн. 3-4, с. 11-21.
- (Belcheva, M., (1991), Izvanbrachnite razhdanya u nas v ogledaloto na statistikata, *Naselenie*, kn. 3-4, s. 11-21)
- Белчева, М. (2003), Състояние, тенденции и проблеми на раждаемостта в Република България, София.
- (Belcheva, M. (2003), Sastoyanie, tendentsii i problemi na razhdaemostta v Republika Bulgaria, Sofia)
- Белчева, М. (2007), "Извънбрачна раждаемост в България през XX век", *Население*, 1-2, с. 37-55.
- (Belcheva, M. (2007), Izvanbrachnata razhdaemost v Bulgaria prez XX vek, *Naselenie*, kn. 1-2, s. 37-55)
- Димитрова, Е. (2011), Промени в раждаемостта в България – поведенчески и ценностни измерения, Акад. изд. "Проф. д-р Марин Дринов", София.
- (Dimitrova, E. (2011), Promeni v razhdaemostta v Bulgaria – povedencheski i tsennostni izmerenia, Akad. izd. "Prof. Marin Drinov, Sofia)
- Димитрова, Е. (2008), "Семейството и бракът в представите на младите хора в България – ценностни промени и поведенчески проявления". В: П.-Е. Митев, Т. Коцева, Г. Михова (ред.). Младите хора в европейска България. София, ИК "Faber", с. 120-135.
- (Dimitrova, E. (2008), Semeistvoto i brakat v predstavite na mladite hora v Bulgaria-tsennostni promeni i povedencheski proyavlenia, V: P.E.-Mitev, T. Kotseva, G. Mihova, red. Mladite hora i evropeiska Bulgaria, IK "Faber", Sofia), s. 120-135)
- Жекова, В. (1989), Репродуктивно поведение на българските жени, *Население*, кн. 4, с. 63-69.
- (Zhekova, V., (1989), Reproduktivno povedenie na balgarskite zheni, *Naselenie*, kn. 4, str. 63-69)
- Жекова, В. (2011), Промени в брачността и раждаемостта в България, Акад. изд. "Проф. Марин Дринов", София.
- (Zhekova, V. (2011), Promeni v brachnostta i razhdaemostta v Bulgaria, Akad. izd. "Prof. Marin Drinov, Sofia)
- Занев, П. (1988), Раждаемостта в България (1975-1985), *Население*, кн. 4, с. 3-21.

(Zanev, P., 1988, Razhdaemostta v Bulgaria (1975-1985), *Naselenie*, kn. 4, s. 3-21)

Костова, Д. (2000), Семейни форми и репродуктивни нагласи в България, *Население*, кн. 1, с. 77-82.

(Kostova, D., 2000, Semeini formi i reproduktivni naglasi v Bulgaria, *Naselenie*, kn. 1, s. 77-82)

Костова, Д. (2006), Влияние на семейния статус върху ражданията на първо дете в България (форми на съвместно съжителство и раждания на първо дете, *Население*, кн. 3-4, с. 65-82.

(Kostova, D. (2006), Vlianie na semeinia status varhu razhdaniata na parvo dete v Bulgaria, *Naselenie*, kn. 3, s. 65-82)

Световна банка. (2013), Смекчаване на икономическото въздействие на застаряването на населението: Възможни варианти за България (Намаляване на бедността и икономическо управление Регион Европа и Централна Азия), София.

Svetovna banka. (2013), Smekchavane na ikomicheskoto vazdeistvie na zastryavaneto na naselenieto: Vazmozhni varianti za Bulgaria (Namalyavane na bednostta i ikomicheskoto upravlenie region Evropa i Tsentralna Azia), Sofia)

Сугарева, М. (1988), "Раждаемост-състояние и перспективи", *Население*, кн. 3, с. 28-34.

(Sugareva, M. (1988), Razhdaemost-sastoyanie i perspektivi, *Naselenie*, kn. 3, s. 28-34)

Чолаков, Н. (2005), "Демографската ситуация в България – състояние и тенденции". *Икономическа мисъл*, кн.5.

(Cholakov, N., (2005), Demografskata situatsia v Bulgaria – sastoyanie i tendentsii, *Ikonomicheska misal*, kn. 5)

Чалъкова, Д. (2004), Ранните раждания в България през втората половина на XX век, Акад. изд. "Проф. Марин Дринов", София.

(Chalakova, D., (2004), Rannite razhdania v Bulgaria prez vtorata polovina na XX vek, Akad. izd. "Prof. Marin Drinov, Sofia)

Jan M. Hoem. (2013), Recent Features of Cohabital and Marital Fertility in Romania, *Population* 4 Vol. 68.

Kostova, D. (2007), The emergence of cohabitation in a transitional socio-economic context: evidence from Bulgaria and Russia, *Demográfia*, English Edition, Vol. 50 No. 5, pp. 135-162.

Klüsener, S. (2015), "Spatial Variation in Non-Marital Fertility across Europe:Recent Trends, Past Path Dependencies,and Potential Future Pathways", working paper WP 2015-001, Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock, May 2015.

Laslett, P. (1980), Introduction: Comparing illegitimacy over time and between cultures. In P.

- Laslett, K. Oosterveen, & R. M. Smith (Eds.), *Bastardy and its comparative history. Studies in the history of illegitimacy and marital nonconformism in Britain, France, Germany, Sweden, North America, Jamaica and Japan* (pp. 1-70). Cambridge, Ma.: Harvard University Press.
- Kiernan, K. (2004), Unmarried cohabitation and parenthood in Britain and Europe, *Law & Policy*, 26(1), pp. 33-55.
- Kok, J. (2009), Family systems as frameworks for understanding variation in extra-marital births, Europe 1900-2000, *Romanian Journal of Population Studies*, 3(S), pp.13-38.
- Perelli-Harris B., W. Sigle-Rushton, T. Lappegård, R. Keizer, Kreyenfeld, M., & Berghammer, C. (2010), The educational gradient of childbearing within cohabitation in Europe, *Population and Development Review*, 36(4), pp. 775–801.
- <http://www.nsi.bg/bg/content/2963/> (посетено 11.02.2017)
- http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_fager&lang=en (посетено 11.02.2017)

ИЗВЪНБРАЧНАТА РАЖДАЕМОСТ В Р. БЪЛГАРИЯ – ТЕНДЕНЦИИ И ТЕРИТОРИАЛНИ РАЗЛИЧИЯ ПРЕЗ ПЕРИОДА 1995 – 2015 Г.

Резюме:

След 1990 г. в нашата страна рязко се повиши относителният дял на семействата, които не сключват брак. В резултат на това бързо се увеличи и делът на децата, които статистиката регистрира като "извънбрачни".

Целта на настоящата статия е да се анализират териториалните различия по области в равнището на извънбрачните раждания и динамиката на тези различия в нашата страна през периода 1995-2015 г.

За постигането на горната цел се решават няколко задачи:

Сравнителен анализ на динамиката на промените в размера на относителния дял на извънбрачните раждания между България и някои европейски страни.

Изследване динамиката на извънбрачната раждаемост в България – общо и за отделните области.

Изследване на различията между отделните области по равнището на извънбрачната раждаемост за определени години.

В основата на методологията е статистическият подход. Използвани са както елементарни статистически измерители за изучаване развитието на времеви редове – абсолютен прираст, темп на растеж, интегрален коефициент на структурни различия, така и по-силни методи като регресионен и корелационен анализи.

Резултатите от проведеното изследване показват много бързо възприемане на модела на извънбрачно съжителство в България. България само за 20 г., от 1990 до 2010 г., настигна страни като Швеция и Франция и през следващите пет години дори ги изпревари по размер на дела на извънбрачно родените деца.

По-голямата част от населението на страната ни възприема новите норми и модел на съвместно съжителство. Във всички области делът на извънбрачно родените деца нараства. Има основания да се приеме за вярна хипотезата, че концентрацията на население с мюсюлманско вероизповедание в някои от регионите се отразява върху динамиката и равнището на извънбрачната раждаемост.

Важен резултат от изследването е, че през последните години се наблюдава забавяне в растежа. Най-вероятно е достигнат праг на извънбрачната раждаемост, около който ще се задържи нейното равнище. Не е изключено в бъдеще процесът на нарастване на относителния дял на извънбрачните раждания постепенно да "заглъхне" поради изчерпване на неговия потенциал. Възможно е дори и известно връщане към по-ниски дялове, което се установи за четири от регионите.

Ключови думи: раждаемост, брачност, териториални различия.

JEL: J10, J11, J12, J13.

EXTRAMARITAL BIRTH-RATE IN THE REPUBLIC OF BULGARIA – TRENDS AND TERRITORIAL DIFFERENCES DURING THE 1995 – 2015 PERIOD

Abstract:

Since 1990 our country sharply increase the proportion of families who are not formally married. As a result of this rapid increase and the proportion of children who registered the statistics as "non-marital."

The purpose of this article is to analyze regional differences in areas in the level of non-marital births and dynamics of these differences in our country during the period 1995-2015.

To achieve the above objective solve several tasks:

Comparative analysis of the dynamics of changes in the size of the share of non-marital births between Bulgaria and some European countries.

Study the dynamics of non-marital births in Bulgaria - total and for regions.

Exploring the differences between regions in the level of non-marital births in a given year.

The basis of the methodology is the statistical approach. Used as elementary statistical measurements for studying the development of time series - absolute growth, growth rate, integral coefficient of structural differences and stronger methods such as regression and correlation analysis.

The results of the survey show very rapid adoption of the model of cohabitation in Bulgaria. Bulgaria quickly, just 20 years from 1990 to 2010, overtook countries like Sweden and France in the next five years even overtake them in terms of the proportion of children born out of wedlock.

The majority of the population of our country adopts new standards and model of co-existence. In all areas the proportion of children born out of wedlock is increasing. There is reason to accept as true the hypothesis that the concentration of the Muslim population in some regions It affects the dynamics and the level of non-marital births.

An important result of the study is that in recent years have seen a slowdown in growth. Most likely reach the threshold of non-marital births, about who will keep her level. It is not excluded in the future process of increasing the share of non-marital births gradually "die down" due to depletion of its potential. Possibly even a return to lower shares, which was established in four regions.

Key words: birth-rate, natality, regional differences.

JEL: J10, J11, J12, J13.